

МЕТОДОЛОГІЯ ТА ОРГАНІЗАЦІЯ ЕКСПЕРТНО-КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

THE METHODOLOGY AND EXPERT-FORENSIC MANAGAMENT ORGANIZATION FOR FIGHT AGAINST CRIME

УДК 343.985

DOI: 10.37025/1992-4437/2020-34-2-7

Н. В. Павлова, кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри криміналістики та доречної підготовки,
Дніпропетровський державний
університет внутрішніх справ, м. Дніпро
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

РОЛЬ СПЕЦІАЛІСТА У ПРОВЕДЕННІ ДОПИТУ МАЛОЛІТНЬОЇ ОСОБИ, ПОСТРАЖДАЛОЇ ВІД НАСИЛЬСТВА

Мета статті полягає у формуванні теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо ролі спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. **Методологію** дослідження становлять різноманітні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання, зокрема: порівняльно-правовим методом проаналізовано законодавство; формально-логічним виявлено загальні й особливі риси доктринального розуміння специфіки допиту малолітніх осіб; системно-структурним методом визначено види спеціальних знань, необхідних під час допиту малолітньої особи. Загальні висновки й пропозиції викладено, ґрунтуючись на методі синтезу. Базисом для застосування всіх методів став діалектичний метод. **Наукова новизна.** Обґрунтовано необхідність не альтернативної, а обов'язкової участі психолога у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. Доведено необхідність обов'язкового залучення фахівців із технічного супроводження, оскільки допит таких осіб здебільшого проводиться у форматі відео-конференції, а також лікаря, який є спеціалістом у галузі акушерства та гінекології, якщо стосовно дитини вчинений злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. **Висновки.** Спираючись на аналіз законодавчих норм, які регламентують участь спеціаліста під час слідчих (розшукових) дій, а також поглядів науковців щодо залучення обізнаних осіб під час допиту, набули подальшого розвитку думки щодо обов'язкової участі під час допиту малолітніх осіб, постраждалих від насильства, низки спеціалістів. Доведено, що через певні вікові та психологічні особливості допит дитини має свою специфіку, пов'язану з делікатністю спілкування, психологічним обміркуванням усіх запитань і відповідей, використанням різноманітних демонстраційних засобів, необхідністю проведення допиту із застосуванням технічних засобів фіксації тощо. А отже постає нагальна потреба в участі у проведенні цієї слідчої (розшукової) дії обізнаних осіб (спеціалістів), які надаватимуть кваліфіковану допомогу для більш ефективного збирання доказів. При цьому наголошено на особливій ролі у проведенні допиту психологів і лікарів, які сприятимуть спілкуванню слідчого з дитиною.

Ключові слова: спеціаліст; психолог; допит; неповнолітній; малолітній; постраждалий від насильства; кризова кімната; технічне забезпечення.

Вступ

Насильство над людиною постає глобальною проблемою перед міжнародною спільнотою і кидає виклик усьому світу. Сьогодні, визнаючи охорону і захист прав людини і громадянина чи не найпріоритетнішим напрямом державної політики, Україна є учасницею низки міжнародних договорів у сфері забезпечення прав і свобод, які поступово ратифікуються і набувають чинності.

Важливим джерелом міжнародного співробітництва в галузі прав людини стали міжнародні

пакти про економічні, соціальні та культурні права, про громадянські і політичні права від 1976 р. Утім, Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 1948 р., є основоположним документом щодо захисту прав людини, і саме на ній ґрунтуються положення всіх нормативно-правових актів із прав людини.

Під особливим захистом – права дитини; вони охороняються, зокрема, такими міжнародними угодами, як: Конвенція про цивільно-правові

аспекти міжнародного викрадення дітей; Європейська конвенція про здійснення прав дітей; Європейська конвенція про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми та про поновлення опіки над дітьми тощо. Крім того, 193 країнами світу ратифіковано Конвенцію ООН про права дитини, відповідно до якої уряд кожної держави повинен піклуватися про дітей та запобігати насильству над ними.

Деякі міжурядові регіональні організації, такі як Асоціація держав Південно-Східної Азії і Рада Європи ухвалили нові регіональні плани із запобігання насильству над дітьми, узгоджені з Порядком денним у сфері сталого розвитку до 2030 року. Масштабність проблеми насильства над дітьми, її соціальні наслідки зумовили призначення спеціального представника – Генерального секретаря з питань насильства над дітьми, який спрямуватиме зусилля на забезпечення свободи дітей від насильства (Pais, 2017).

У межах вітчизняного законодавства права дитини захищаються законами України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» і «Про охорону дитинства». Кримінальний кодекс України забезпечує захист прав і законних інтересів дитини від злочинних посягань. Водночас останнім часом почастишали випадки насильства щодо дітей.

Проблема полягає насамперед у тому, що діти не здатні себе повноцінно захистити, а іноді, коли щодо них вчиняють насильство, навіть не розуміють, що з ними відбувається, або через страх не можуть правильно інтерпретувати перебіг подій. Якщо кривдником є близька особа, у 90 % випадків дитина взагалі відмовляється давати показання або каже неправду. А тому постає питання щодо можливості отримати під час допиту показання від малолітньої особи, що сприятимуть викриттю винних та встановленню об'єктивної істини у провадженні.

Щоб уникнути зайвого психологічного травматизму, допит має проводити особа, яка викликає довіру, у дружніх для дитини умовах та в обстановці, у якій вона відчуватиме себе в безпеці. Разом із тим допит дитини має свою специфіку, пов'язану з необхідністю участі обізнаних осіб (спеціалістів), які надаватимуть кваліфіковану допомогу та сприятимуть більш ефективному збиранню доказів.

Особливості допиту неповнолітньої особи досліджували, зокрема, такі науковці, як: С. В. Авраменко, Р. С. Белкін, А. І. Долгова, Л. І. Казміренко, В. О. Коновалова, Є. М. Левшиць, Т. П. Матюшкова, С. С. Ординський, Н. В. Павлюк, І. В. Романовська, В. Ю. Шепітько, Є. С. Хижняк, С. І. Яковенко. Їх праці становлять змістовне й методологічне

підґрунтя теорії і практики розслідування кримінальних правопорушень щодо малолітніх осіб.

Різноманітні реакції малолітніх на застосування тактики поліцейських під час допитів та їхнє ставлення до кімнати для допитів вивчав Баррі Фельд. Він проаналізував їхню поведінку, а також чинники, які визначали їхнє ставлення до того, чи співпрацювати або чи чинити опір тощо. Об'єктом його досліджень також стали особливості отримання зізнання всередині кімнати для допитів (Feld, 2012). Щодо цього питання висловлювалися й інші науковці, у тому числі Дж. Вілсон (Wilson, 2015). Проблеми фізичного та сексуального насильства над дітьми, а також стосунки між кривдниками й дітьми розглядала Н. Дж. Кабрера (Cabrera, 2004 [2017]). Досліджуючи методи інтегрованого допиту, Н. Дж. Гордон і В. Л. Флейшер запропонували аргументи, які переконують говорити правду (Gordon, & Fleisher, 2019). Щодо участі спеціалістів у допиті висловила Н. Дж. Каслоу, при цьому акцентуючи увагу на ролі психолога (Kaslow, 2014). Окремі аспекти залучення експертів до проведення загальних слідчих дій, зокрема допиту, вивчала О. В. Яремчук, аналізуючи правила процедури, що регулюють питання участі спеціалістів у допиті. Проблеми, пов'язані із залученням фахівців до допиту, науковець розглядала через участь спеціалістів у допиті з боку захисту, а також залучення спеціалістів до допиту за допомогою відеоконференції (Yaremchuk, 2016).

Водночас, попри такий ґрунтовний доробок, деякі актуальні проблеми участі спеціалістів у допиті малолітньої особи, яка постраждала від насильства, зважаючи на психологічні й тактичні особливості, потребують додаткового висвітлення.

Мета й завдання дослідження

Мета статті – формулювання теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо ролі спеціаліста у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства.

Різновекторність і комплексність мети зумовили потребу виконати такі завдання:

з'ясувати стан наукової розробленості проблеми протидії насильству щодо дітей, проаналізувати іноземний досвід із цього питання;

окреслити правові та організаційно-тактичні засади допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства;

визначити коло осіб, які можуть виступати спеціалістами у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із насильством щодо малолітньої особи;

сформулювати рекомендації з удосконалення практики проведення допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства.

Виклад основного матеріалу

Діти – жертви насильства зазвичай дуже гостро переживають те, що з ними сталося, і не бажають згадувати страждання, яких вони зазнали, ділитися неприємними спогадами зі сторонніми. А тому особливого підходу потребують підготовка до допиту малолітньої особи і його проведення. При цьому зважають на те, що більшість із них живуть ізольовано, з постійним відчуттям страху і не знають, куди звернутися по допомогу, насамперед якщо винною є близька особа, від якої залежить їх безпека (United Nations, 2016). Без сумніву, діти рівнем зрілості, інтелектом і компетентністю поступаються дорослим, що зумовлює необхідність підтримання цієї вразливої категорії, коли йдеться про правосуддя (Feld, 2012, p. 271–293).

Допит малолітнього варто проводити, аби сформувані ймовірні версії події, обрати правильну тактику, тільки після отримання показань від дорослих осіб і вивчення інших даних, наявних у кримінальному провадженні. Водночас обов'язково вивчають особу допитуваного, встановлюють її вік, що важливо не лише у кримінально-правовому та кримінально-процесуальному сенсі, а й з позиції криміналістичної тактики і психології. Під час підготовки слідчий може встановити індивідуально-психологічні особливості малюка, його сильні та слабкі місця, схильність до фантазування, захоплення, з'ясувати стосунки в сім'ї тощо. Адже, приміром, «практиці розслідування відомо чимало прикладів, коли діти віком 3–5 років повідомляли на допиті дані, які сприяли встановленню об'єктивної істини у справі» (Bochkor, Tsilmak, Shved, Shevchenko, & Yakovenko, 2012, s. 22).

Здатність потерпілої особи розуміти характер скоюваних із нею дій засвідчує досягнення такого рівня психічного розвитку, який дозволяє їй на основі поінформованості в питаннях сексуальних стосунків між чоловіком і жінкою виокремити в поведінці людини протилежної статі елементи сексуального характеру й оцінити характер ситуації. До того ж здатність розуміти характер і значення того, що відбувається, передбачає достатню сформованість вищих психічних рівнів її особистості – самосвідомості, емпатії, ієрархії нормативно-ціннісної структури, критичних і прогностичних здібностей, комунікативних навичок. Так само рівень розвитку цих структур залежить від інтелектуальних здібностей потерпілого, особливостей темпераменту й рис характеру (Kudriavtsev, s. 155).

Діти одного віку за рівнем психічного розвитку можуть сильно відрізнятися. Проте, ґрунтуючись на закономірностях, можна узагальнити важливі особливості психіки, характерні для дітей, що належать до однієї вікової групи.

Як свідчить практика, у кримінальних провадженнях щодо малолітніх, постраждалих від насильства, дуже складно самостійно визначити рівень психічного розвитку дитини й рівень сформованості психіки. У цьому контексті слід акцентувати на ролі судово-психологічної експертизи, що проводиться у більшості випадків. Висновок такої експертизи в сукупності з іншими доказами дозволить унаслідок більш докладно встановити всі обставини й дійти висновку про справжність чи хибність інтерпретації подій малолітньої особи.

Спираючись на експертну практику працівників (експертів-психологів) науково-дослідних установ судових експертиз, О. А. Герасименко й Т. В. Савкіна вирізняють такі види судово-психологічної експертизи, що найчастіше призначають слідчі або суд під час досудового розслідування і судового розгляду кримінальних проваджень, учасниками яких є неповнолітні (це стосується і малолітніх) особи:

експертиза індивідуально-психологічних особливостей неповнолітніх – проводиться, коли необхідно визначити певні індивідуально-психологічні особливості неповнолітньої особи, що сприяють установленню механізму поведінки за певних обставин;

експертиза здатності неповнолітньої особи (обвинуваченого, підсудного), яка має відхилення у психічному розвитку, що не є виявами психічного захворювання, повною мірою усвідомлювати значення своїх дій та керувати ними – для встановлення здатності повною мірою усвідомлювати значення своїх дій і керувати ними, незважаючи на ознаки відставання, не пов'язаного із психічним захворюванням;

експертиза здатності неповнолітніх (свідків, потерпілих) правильно сприймати обставини, що мають значення, і давати про них правильні показання;

експертиза здатності неповнолітньої особи, потерпілої від злочинів сексуального характеру, розуміти характер і значення скоюваних із нею дій та чинити опір (Herasyumenko, & Savkina, 2017, s. 78).

Інформацію, необхідну для проведення такої експертизи, збирає слідчий, який у процесі допитів батьків, учителів, друзів, інших осіб встановлює умови життя малолітнього, стосунки з батьками, з'ясовує обстановку в школі, вивчає соціальне оточення, його вплив на потерпілого. Крім того, що дуже важливо, з'ясовує характер поведінки до, під час й одразу після вчинення кримінального правопорушення, а також ставлення малолітнього до події, її сприйняття.

Визначаючи коло осіб, щоб їх запросити на допит, насамперед ґрунтуються на кримінально-про-

цесуальних нормах, в яких окреслені обов'язкові умови для проведення слідчої (розшукової) дії за участю малолітнього. Поряд із цим може постати необхідність у запрошенні інших осіб, які надаватимуть технічну допомогу, спеціалістів у певних галузях та ін. Водночас скучення великої кількості осіб, що є істотним подразником під час роботи з дитиною, зумовлює доцільність використання відеоконференцз'язку з розміщенням основного складу учасників допиту в іншій кімнаті.

Згідно зі ст. 227 КПК України при проведенні слідчих (розшукових) дій за участю малолітньої особи забезпечується участь законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря (*Kryminalnyi protsesualnyi kodeks*, 2012). Тобто законодавець запропонував альтернативу, вирішуючи питання щодо запрошення на допит обов'язкових осіб. Проте, на нашу думку, під час допиту дитини, постраждалої від насильства, насамперед коли передбачається використовувати анатомічні ляльки та інші демонстраційні засоби, участь психолога повинна бути не альтернативною, а обов'язковою. Адже малолітній має схильність до самонавіювання, фантазування, хибного сприйняття фактів і подій, у нього не достатньо сформований словниковий запас, він може плутатися у формах, кольорах і розмірах тощо, а отже показання потребують психологічно обґрунтованої інтерпретації. Знаючи психологічні особливості на певному етапі розвитку дитини, саме психолог допоможе слідчому оцінити показання малолітньої особи та сформулювати запитання під кутом зору педагогіки і психології.

Діти, які стали жертвами кримінальних правопорушень проти статевої свободи і статевої недоторканості особи, потребують особливої уваги, адже вони зазнали втручання в їх внутрішній світ, і згадувати пережите їм важко. Такі вчинки щодо них можуть відбитися в майбутньому, спричинивши психологічні проблеми, що завадять їм гармонійно розвиватися, створювати сім'ї. Тому встановлення психологічного контакту і повна довіра під час допиту вкрай важливі (Avramenko, 2016, s. 281–282).

Спеціаліст-психолог може робити заяви, що підлягають занесенню до протоколу слідчої чи іншої процесуальної дії. Він має право проводити спостереження, консультувати зі спеціальних питань, допомагати викладати ці питання у протоколах процесуальних дій, звертатися з дозволу слідчого із запитаннями до інших учасників процесуальних дій. Проте, слушно зауважують С. В. Белан і Т. О. Луценко, ці можливості обмежені, зокрема тим, що психолог не висловлюється щодо правильності проведення допиту неповнолітнього (у нашому випадку малолітнього), а та-

кож не діє самостійно, тобто без вказівки слідчого (Bielan, & Lutsenko, 2010, s. 32).

Разом із тим про пасивну позицію психолога не йдеться. Більшість науковців наполягають на його активній взаємодії зі слідчим під час допиту малолітньої особи. «Щоб участь психолога не була формальною, слід, – наголошує В. А. Мозгова, – передбачити можливість завчасно обговорити з фахівцем стратегію допиту та обсяг інформації, який потрібно отримати під час його проведення. Це надасть можливість визначити тривалість допиту і скласти перелік запитань з урахуванням особливостей дитини» (Mozghova, 2015, s. 95). При цьому, вважають деякі вчені, навіть якщо дитина після пережитого тримається добре, тільки психолог обґрунтовано визначить її фізичне та психологічне самопочуття і, за потреби, зможе надати кваліфіковану допомогу й необхідні поради, а також, застосовуючи різні методики, допоможе дитині послабити відчуття страху, суму, сорому, провини, злості тощо (Volynets, Hurkovska, & Savchuk, 2011, s. 75).

Допитуючи малолітніх, слід брати до уваги їх швидко стомлюваність і нездатність довгий час зосереджуватися на одному об'єкті. Тому тривалість спілкування повинна бути мінімальна. Слідчий залежно від психологічних особливостей дитини має передбачити перерви, під час яких психолог допомагатиме дитині відпочити і на деякий час відвернути увагу від предмета допиту.

Коли запрошують психолога, зважають на гендерні ознаки дитини. Як свідчить практика, дівчинка краще йде на контакт зі слідчим і психологом жіночої статі, а хлопчики – чоловічої, хоча іноді хлопчики бажають також спілкуватися із жінками. Ці обставини обов'язково з'ясовують перед початком допиту.

Щоб отримати необхідні показання від дитини без стресу та психологічного травмування, слід використовувати демонстраційні засоби, зокрема анатомічні ляльки. Адже дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, у який спосіб їй завдали шкоди. Тобто через запитання від третьої особи краще встановлюється контакт між психологом, слідчим і дитиною (Pavlova, 2020, s. 216). Разом із тим такі демонстраційні засоби мають використовувати лише спеціально навчені працівники за обов'язковою участю психолога, який має досвід такого спілкування, аби унеможливити ризик вторинної травматизації дітей під час допиту.

Обираючи місце проведення допиту, забезпечують умови, за яких була б створена атмосфера довіри. З огляду на особливості дитячої психіки малолітньому комфортніше у місці, обстановка якого є до нього найбільш дружньою (будинок, дошкільний навчальний заклад). «Між тим, краще

проводити допит у спеціально обладнаному приміщенні для провадження слідчих (розшукових) дій за участю неповнолітніх [певною мірою це стосується і малолітніх. – Н. П.] (дитячими меблями, іграшками, ляльками, у тому числі анатомічними) – «Кризовій кімнаті, дружній до дитини». Така обстановка сприяє досягненню більш повного психологічного контакту слідчого з потерпілим» (Bakhchev et al., 2020, s. 64). До того ж приміщення для допиту має бути обладнане: камерами для запису показань; апаратурою для аудіо- та відеозапису (VHS, DVD); мікрофонами в кімнаті, у якій спостерігають за допитом; навушниками тощо (Puras, Kalashnyk, Kochemyrovska, & Tsiuman (Avtory-uporiad.), 2015, s. 32). При цьому, слід наголосити, у криміналістичній літературі неодноразово слушно акцентується на обов'язковому застосуванні звуко- або відеозапису під час допиту малолітньої особи. Адже застосування технічних засобів надалі унеможливить зміни показань дитиною, а також дозволить використовувати результати слідчої (розшукової) дії надалі.

Кількість людей у кімнаті для допиту, аби уникнути зайвих подразників під час роботи з дитиною, слід максимально зменшити. Якщо використовується відеозв'язок, основний склад учасників має перебувати в іншій кімнаті і спостерігати за перебігом слідчої (розшукової) дії. Щоб передати інформацію і поставити запитання, необхідно перевірити роботу технічного обладнання, якість звуку і зображення тощо. Крім того, слідчий має заздалегідь підготувати та покласти у зручному місці необхідні документи, демонстраційні засоби для пред'явлення (протокол, аркуші паперу, олівці, розмальовки, альбоми, фотокартки тощо).

Може стати у пригоді й технічна допомога фахівців, які, використовуючи сучасні технічні можливості фіксації доказової інформації, розвантажать слідчого – за належного застосування фотозйомки, відеозапису, коли досягається максимальна фіксація перебігу та результатів слідчої (розшукової) дії, з максимальним зосередженням слідчого на тактичній складовій. Після цього зі слідчим можна переглянути записи в режимі низького темпу, звертаючи увагу на важливі моменти.

До того ж згідно із ч. 2 ст. 104 КПК України, якщо допит фіксується за допомогою технічних засобів, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден із учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього. При цьому для застосування науково-технічних засобів, а саме звуко- та відеозапису, доцільно залучати спеціаліста. Адже слідчий має зосередитися на психологічному контакті

з допитуваною особою. А фіксувати технічними засобами перебіг допиту допомагатиме спеціаліст (Yaremchuk, 2016, s. 206).

Роль спеціаліста полягає в технічному забезпеченні слідчих (розшукових) дій у режимі відеоконференції. Відповідно до ч. 3 ст. 232 КПК України «використання у дистанційному досудовому розслідуванні технічних засобів і технологій повинно забезпечувати належну якість зображення і звуку, а також інформаційну безпеку». Згідно з п. 3.2.3 Інструкції про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції під час судового засідання (кримінального провадження), затвердженої наказом Державної судової адміністрації України від 15 листопада 2012 р. № 155, «учасникам судового процесу (кримінального провадження) має бути забезпечена можливість чути та бачити хід судового засідання (судового провадження), ставити запитання і отримувати відповіді, реалізовувати інші надані їм процесуальні права та виконувати процесуальні обов'язки, передбачені процесуальним законодавством». Відповідно до п. 3.2.4 цієї Інструкції «для якісної організації запису всі учасники судового засідання (судового провадження) повинні висловлюватися голосно і виразно» (*Instruktsiia pro poriadok roboty*, 2012; Pavlova, 2019, s. 64).

Хоча в КПК України прямої вказівки на обов'язкову присутність спеціаліста на допиті в режимі відеоконференції не міститься, деякі науковці вважають це прогалиною і наполягають на її усуненні на законодавчому рівні, аргументуючи необхідністю застосування спеціальних технічних знань для забезпечення належної якості зображення і звуку, а також інформаційної безпеки. «Вирішення вказаного питання напряму пов'язано із рівнем дотримання технічних умов під час проведення допиту в режимі відеоконференції, а отже – створенням належних технічних умов для реалізації прав осіб, що допитуються» (Shynharov, 2017, s. 174).

Про застосування відеоконференції малолітній особі повідомляють заздалегідь у якомога делікатній формі.

Після того як слідчий упевниться, що обстановка сприятлива, а спеціалісти з технічного супроводження підтвердять якість зв'язку, дитина запрошується до кімнати для допиту. Їй пропонують обрати більш зручне для неї місце. При цьому спеціалісти з технічного супроводження заздалегідь мають настроїти камери так, щоб вони максимально охоплювали всі ракурси.

Далі слідчий, разом із психологом, спрямовує всі зусилля на встановлення психологічного контакту. Для цього з дитиною розмовляють на

нейтральні теми, наприклад про її захоплення, домашніх улюбленців, про мрії тощо. Оцінюючи рівень розвитку дитини, обов'язково з'ясовують, як вона володіє мовою, чи розуміє всі запитання і слова, які використовуються. Маленькі діти погано орієнтуються у часі і просторі, тому також важливо перевірити, чи знають вони дні тижня, пори року, чи правильно розрізняють поняття «учора», «завтра», а також кольори, форми, розміри й ін.

Як вже зазначалося, практика засвідчує, що спілкуватися з дітьми, постраждалими від насильства, дуже складно. Психолог, який у цьому разі виступає спеціалістом, має працювати в тандемі зі слідчим і допомагати спілкуватися з малолітньою дитиною, постраждалою від насильства.

Слід наголосити, що загал вчених слушно називають спеціаліста особою, що допомагає суб'єктам, які проводять розслідування. Разом із тим І. В. Пиріг акцентує, що в запропонованих визначеннях поняття «спеціаліст» науковці здебільшого намагаються передусім охарактеризувати спеціальні знання, якими він володіє, але в жодній дефініції такі знання не описані повним обсягом. Серед спеціальних знань вирізняють наукові і технічні, не згадуючи про інші, крім того, неприпустимо звужують можливості спеціаліста або, навпаки, трактують їх досить широко (Purih, 2015, s. 268–270). Утім, під час розслідування злочинів проти життя та здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи, стає у пригоді допомога фахівців у галузі медицини.

У кримінальних провадженнях щодо вчинення сексуального насильства стосовно малолітньої особи крім зазначених вище спеціалістів також запрошуються інші обізнані особи. Наприклад, лікар, який є спеціалістом у галузі акушерства та гінекології. Він може професійно поставити запитання у формі, прийнятній для дитини, та, зважаючи на показання, отримані від малолітньої особи, з'ясувати дії фізичного характеру, визначити наявність чи відсутність статевого акту, факту проникнення в інші природні отвори, характер насильства тощо. Відібрання зразків для порівняльного дослідження (сперма зі статевих органів, кров, епідерміс) також здійснюється за участю лікаря.

Наукова новизна

Обґрунтовано необхідність не альтернативної, а обов'язкової участі психолога у проведенні допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. Доведено необхідність обов'язкового залучення фахівців із технічного супроводження, оскільки допит таких осіб здебільшого проводиться у форматі відеоконференції, а також лі-

каря, який є спеціалістом у галузі акушерства та гінекології, якщо стосовно дитини вчинений злочин проти статевої свободи та статевої недоторканості особи.

Висновки

1. З'ясовано стан наукової розробленості протидії насильству над дітьми, проаналізовано іноземний досвід із цього питання. Насильство над дитиною – глобальна проблема, і пріоритетним напрямом державної політики є запобігання цьому явищу. Права дитини перебувають під особливим захистом і охороняються не тільки нормами вітчизняного законодавства, а й низкою міжнародних конвенцій і пактів, що спираються на основоположний документ з охорони прав – Загальну декларацію прав людини. Щодо проблеми насильства висловлювалися урядовці багатьох країн, міжнародні і національні експерти, представники громадянського суспільства, а також науковці. Але, попри ґрунтовний доробок із досліджуваної проблематики, деякі актуальні питання щодо участі спеціалістів у допиті малолітньої особи, яка постраждала від насильства, зважаючи на психологічні й тактичні особливості, потребують додаткового висвітлення.

2. Окреслено правові та організаційно-тактичні засади допиту малолітньої особи, постраждалої від насильства. Правові питання проведення допиту цієї категорії осіб знайшли своє відображення в низці нормативно-правових актів, основним з яких є Кримінальний процесуальний кодекс України. При цьому на часі гармонізація вітчизняного законодавства з міжнародно-правовими стандартами, спрямованими на захист прав і законних інтересів учасників кримінального судочинства, у тому числі й малолітніх осіб. Через складний процес психологічного спілкування з малолітньою особою, яка зазнала страждань та емоційних переживань, її допит є особливо складною і трудомісткою слідчою (розшуковою) дією, а тому потребує ретельної підготовки та продумування тактики дій. Специфіка допиту через вікові й психологічні особливості дитини передбачає, крім делікатного спілкування та психологічного обміркування всіх питань і відповідей, також створення обстановки, дружньої до дитини, використання різноманітних демонстраційних засобів і застосування технічних засобів фіксації, участі певних спеціалістів тощо.

3. Визначено коло осіб, які можуть виступати спеціалістами у кримінальних провадженнях щодо злочинів, пов'язаних із насильством щодо малолітньої особи. Це, передусім: психологи, лікарі (акушери та гінекологи) і фахівці в галузі технічного супроводження.

4. Сформульовано деякі рекомендації з удосконалення практики проведення допиту малолітньої особи, зокрема:

під час допиту малолітніх, постраждалих від насильства, є нагальна потреба в участі обізнаних осіб (спеціалістів) для надання кваліфікованої допомоги і більш ефективного збирання доказів. Насамперед це психологи і лікарі, які сприятимуть спілкуванню слідчого з дитиною, а також надаватимуть пояснення щодо тих чи інших фактів;

отримуючи необхідні показання від малолітньої особи, слід зосереджувати увагу на тому, щоб вона не зазнала стресу та психологічного травмування. Цього можна досягти, використовуючи

демонстраційні засоби, у тому числі анатомічні ляльки, оскільки дитина асоціює себе з лялькою і навіть може показати, у який спосіб їй заподіяли шкоди. Але, щоб мінімізувати ризики, такі дії необхідно проводити тільки у присутності психолога, який має досвід такого спілкування;

обов'язково запрошуються на допит і фахівці в галузі технічного супроводження, оскільки допит у форматі відеоконференції потребує застосування спеціальних технічних знань для забезпечення належної якості зображення і звуку, а також інформаційної безпеки. Технічна допомога таких фахівців розвантажить слідчого і надасть йому можливість спрямовувати всі зусилля, передусім, на тактичну складову.

References

- Avramenko, S. M. (2016). Dopyt nepovnlitnikh osib, yaki staly zhertvamy statevykh zlochyniv: normatyvno-pravovyi aspekt. *Visnyk Chernivetskoho fakultetu Natsionalnoho universytetu «Odeska yurydychna akademiia»*, 1, 279–288 [in Ukrainian].
- Bakhchev, K. V., Kononets, V. P., Pavlova, N. V., Pletenets, V. V., Rohalska, V. V., Harkusha, A. H., & Zimbarovska, M. V. (2020). *Alhorytm dii pratsivnykiv Natsionalnoi politsii z subiektamy, yaki zdiisniuiut zakhody shchodo zakhystu ditei, postrazhdalyykh vid nasylstva*: metod. rek. Dnipro: Dnipropetrov. derzh. un-t vnutr. sprav. 136 s. [in Ukrainian].
- Bielan, S. V., & Lutsenko, T. O. (2010). Osoblyvosti zaluchennia spetsialista-psykholoha u kryminalnomu protsesi. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*, 7, 28–36 [in Ukrainian].
- Bochkor, N. P., Tsilmak, O. M., Shved, O. V., Shevchenko, L. O., & Yakovenko, S. I. (2012). «Zeleni kimnaty»: psykholohichni osoblyvosti orhanizatsii roboty z ditmy. Kyiv: Ukraina. 112 s. [in Ukrainian].
- Cabrera, N. J. (2004 [2017]). Violence by and Against Children in Canada. *Violence in Canada: Sociopolitical Perspectives* / J. Ross (Ed.). New York: Routledge. Ch. 5. 27 p.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351299886>.
- Feld, B. (2012). *Kids, Cops, and Confessions: Inside the Interrogation Room*. New York; London: NYU Press. 351 p.
DOI: <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814727775.001.0001>.
- Gordon, N. J., & Fleisher, W. L. (2019). *The Integrated Interrogation Technique*. Effective Interviewing and Interrogation Techniques (Fourth Edition). Elsevier: Academic Press. Ch. 21. P. 271–293.
DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102610-6.00021-1>.
- Herasymenko, O. A., & Savkina, T. V. (2017). Sudovo-psykholohichna ekspertyza stosovno nepovnlitnikh za kryminalnomy spravamy. *Pravo i bezpeka*, 4 (67), 76–82 [in Ukrainian].
- Instruktsiia pro poriadok roboty z tekhnichnyimi zasobamy videozapysu khodu i rezultativ protsesualnykh dii, provedenykh u rezhymi videokonferentsii, pid chas sudovoho zasidannia (kryminalnoho provadzhenia): zatv. nakazom Derzhavnoi sudovoi administratsii Ukrainy № 155 (2012). Uziato z <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12#Text> [in Ukrainian].
- Kaslow, N. J. (2014, Dec.). *Response to Article About Psychologists' Participation in CIA Interrogation*. Retrieved from <https://www.apa.org/news/press/response/cia-interrogation>.
- Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. № 4651-VI. (2012). Uziato z <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/4651-17> [in Ukrainian].
- Kudriavtsev, I. A. (1988). *Sudebnaia psikhologo-psikhiatricheskaia ekspertiza*. M.: Iurid. lit. 224 s. [in Russian].
- Mozghova, V. (2015). Taktyko-psykholohichni osoblyvosti dopytu nepovnlitnikh, yaki postrazhdaly vid seksualnoho nasylstva. *Naukovyi chasopys Natsionalnoi akademii prokuratury Ukrainy*, 4, 104 [in Ukrainian].
- Pais, M. S. (2017). Violence Against Children. From a Hidden Phenomenon to a Global Concern. *Violence Against Children*. Making Human Rights Real / G. Lenzer (Ed.). New York: Routledge. Ch. 1. 21 p.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351248433-1>.
- Pavlova, N. V. (2019). Rol spetsialista u tekhnichnomu zabezpechenni provedennia slidchykh (rozshukovykh) dii. *Kiberbezpeka v Ukraini*: pravovi ta orhanizatsiini pytannia: materialy mizhnar. nauk. prakt. konf. (Odesa, 22 lystop. 2019 r.). Odesa: ODUVS. S. 64–65 [in Ukrainian].
- Pavlova, N. V. (2020). Vykorystannia demonstratsiinykh zasobiv (anatomichnykh lialok) pid chas dopytu malolitnoi osoby. *Naukovyi visnyk Dnipropetr. derzh. un-tu vnutr. sprav*, 1, 215–220 [in Ukrainian].
- Pyrih, I. V. (2015). *Teoretyko-prykladni problemy ekspertnoho zabezpechennia dosudovoho rozsliduvannia*: monohrafiia. Dnipropetrovsk: Dnipropetrov. derzh. un-t vnutr. sprav, Lira LTD, 432 s. [in Ukrainian].
- Puras, D., Kalashnyk, O., Kochemyrovska, O., & Tsiuman, T. (Avtory-uporiad.). (2015). *Shchodo opytuvannia ditei, shcho staly svidakamy ta/abo zhertvamy nasylstva, a takozh vchynly nasylstvo*: metod. rek. Kyiv. 114 s. [in Ukrainian].

- Shynharov, D. O. (2017). *Zabezpechennia prav ta zakonnykh interesiv osib pid chas provedennia dopytu na stadii dosudovoho rozsliduvannia*. (Dys. kand. yuryd. nauk). Natsionalnyi yurydychnyi universytet im. Yaroslava Mudroho, Kharkiv. 223 s. [in Ukrainian].
- United Nations. (2016). Risk factors influencing violence against children. *Toward a World Free from Violence: Global Survey on Violence Against Children*, UN, New York. P. 11–27.
DOI: <https://doi.org/10.18356/5c1bd31d-en>.
- Volynets, L. S., Hurkovska, L. P., & Savchuk, I. V. (2011). *Nadannia dopomohy ditiam-zhertvam zlochyniv, poviazanykh iz torhivleiu ditmy, dytiachoiu prostytutsiiei, dytiachoiu pornohrafiei, proty statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti dytyny, z urakhuvanniam natsionalnoi ta mizhnarodnoi praktyk*: posibnyk. Kyiv: K.I.S. 132 s. [in Ukrainian].
- Wilson, G. (2015). Kids, Cops, and Confessions: Inside the Interrogation Room. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews* (Vol. 44 (2), p. 195–196).
DOI: <https://doi.org/10.1177/0094306115570271m>.
- Yaremchuk, V. O. (2016). Rol spetsialista u provedenni dopytu [The participation of a specialist during interrogation]. *Problemy zakonnosti*, 135, 204–211.
DOI: 10.21564/2414-990x.135.83271 [in Ukrainian].

Список використаних джерел

- Авраменко, С. М. (2016). Допит неповнолітніх осіб, які стали жертвами статевих злочинів: нормативно-правовий аспект. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*, 1, 279–288.
- Бахчев, К. В., Кононець, В. П., Павлова, Н. В., Плетенець, В. В., Рогальська, В. В., Гаркуша, А. Г., & Зімбаровська, М. В. (2020). *Алгоритм дій працівників Національної поліції з суб'єктами, які здійснюють заходи щодо захисту дітей, постраждалих від насильства*: метод. рек. Дніпро: Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ. 136 с.
- Белан, С. В., & Луценко, Т. О. (2010). Особливості залучення спеціаліста-психолога у кримінальному процесі. *Проблеми екстремальної та кризової психології*, 7, 28–36.
- Бочкор, Н. П., Цільмак, О. М., Швед, О. В., Шевченко, Л. О., & Яковенко, С. І. (2012). *«Зелені кімнати»: психологічні особливості організації роботи з дітьми*. Київ: Україна. 112 с.
- Cabrera, N. J. (2004 [2017]). Violence by and Against Children in Canada. *Violence in Canada: Sociopolitical Perspectives* / J. Ross (Ed.). New York: Routledge. Ch. 5. 27 p.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351299886>.
- Feld, B. (2012). *Kids, Cops, and Confessions: Inside the Interrogation Room*. New York; London: NYU Press. 351 p.
DOI: <https://doi.org/10.18574/nyu/9780814727775.001.0001>.
- Gordon, N. J., & Fleisher, W. L. (2019). The Integrated Interrogation Technique. *Effective Interviewing and Interrogation Techniques* (Fourth Edition). Elsevier: Academic Press. Ch. 21. P. 271–293.
DOI: <https://doi.org/10.1016/B978-0-08-102610-6.00021-1>.
- Герасименко, О. А., & Савкіна, Т. В. (2017). Судово-психологічна експертиза стосовно неповнолітніх за кримінальними справами. *Право і безпека*, 4 (67), 76–82.
- Інструкція про порядок роботи з технічними засобами відеозапису ходу і результатів процесуальних дій, проведених у режимі відеоконференції, під час судового засідання (кримінального провадження): затв. наказом Державної судової адміністрації України № 155. (2012). Узято з <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0155750-12#Text>.
- Kaslow, N. J. (2014, Dec.). *Response to Article About Psychologists' Participation in CIA Interrogation*. Retrieved from <https://www.apa.org/news/press/response/cia-interrogation>.
- Кримінальний процесуальний кодекс України. № 4651-VI. (2012). Узято з <https://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/ru/4651-17>.
- Кудрявцев, И. А. (1988). *Судебная психолого-психиатрическая экспертиза*. М.: Юрид. лит. 224 с.
- Мозгова, В. (2015). Тактико-психологічні особливості допиту неповнолітніх, які постраждали від сексуального насильства. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 4, 104.
- Pais, M. S. (2017). Violence Against Children. From a Hidden Phenomenon to a Global Concern. *Violence Against Children. Making Human Rights Real* / G. Lenzer (Ed.). New York: Routledge. Ch. 1. 21 p.
DOI: <https://doi.org/10.4324/9781351248433-1>.
- Павлова, Н. В. (2019). Роль спеціаліста у технічному забезпеченні проведення слідчих (розшукових) дій. *Кібербезпека в Україні: правові та організаційні питання*: матеріали міжнар. наук. практ. конф. (Одеса, 22 листоп. 2019 р.). Одеса: ОДУВС. С. 64–65.
- Павлова, Н. В. (2020). Використання демонстраційних засобів (анатомічних ляльок) під час допиту малолітньої особи. *Науковий вісник Дніпропетр. держ. ун-ту внутр. справ*, 1, 215–220.
- Пиріг, І. В. (2015). *Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування*: монографія. Дніпропетровськ: Дніпропетров. держ. ун-т внутр. справ, Ліра ЛТД, 432 с.
- Пурас, Д., Калашник, О., Кочемировська, О., & Цюман, Т. (Автори-упоряд.). (2015). *Щодо опитування дітей, що стали свідками та/або жертвами насильства, а також вчинили насильство*: метод. рек. Київ. 114 с.
- Шингарьов, Д. О. (2017). *Забезпечення прав та законних інтересів осіб під час проведення допиту на стадії досу-*

дового розслідування. (Дис. канд. юрид. наук). Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, Харків. 223 с.

United Nations. (2016). Risk factors influencing violence against children. *Toward a World Free from Violence: Global Survey on Violence Against Children*, UN, New York. P. 11–27.

DOI: <https://doi.org/10.18356/5c1bd31d-en>.

Волинець, Л. С., Гурковська, Л. П., & Савчук, І. В. (2011). *Надання допомоги дітям-жертвам злочинів, пов'язаних із торгівлею дітьми, дитячою проституцією, дитячою порнографією, проти статевої свободи та статевої недоторканості дитини, з урахуванням національної та міжнародної практик*: посібник. Київ: К.І.С. 132 с.

Wilson, G. (2015). Kids, Cops, and Confessions: Inside the Interrogation Room. *Contemporary Sociology: A Journal of Reviews* (Vol. 44 (2), p. 195–196).

DOI: <https://doi.org/10.1177/0094306115570271m>.

Яремчук, В. О. (2016). Роль спеціаліста у проведенні допиту [The participation of a specialist during interrogation]. *Проблеми законності*, 135, 204–211.

DOI: 10.21564/2414-990x.135.83271.

Стаття надійшла до редакції 22.06.2020

N. Pavlova, *Ph.D in Law, Associate Professor,*
Associate Professor of Criminalistics and Pre-medical Training Department,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

THE ROLE OF THE SPECIALIST IN THE INTERROGATION OF A MINOR VICTIMS OF VIOLENCE

The purpose of the article is to form theoretical provisions and practical recommendations on the role of the specialist in the interrogation of a minor victim of violence. **The methodology** encompasses various general scientific and special methods of scientific knowledge, in particular: the comparative legal method analyzes the legislation; general and special features of the doctrinal understanding of the specifics of the interrogation of minors are formally and logically revealed; the system and structural method determines the types of special knowledge required during the interrogation of a minor. General conclusions and suggestions, based on the method of synthesis, are presented. The dialectical method was fundamental for the application of all methods. **Scientific novelty**. The necessity of the psychologist's participation in the interrogation of a minor victim of violence is justified, not alternative, but obligatory. The necessity to involve technical support specialists has been proven, as such persons are usually interrogated by videoconference, as well as by a doctor who specializes in obstetrics and gynecology, if a crime against child's sexual freedom and sexual integrity was committed. **Conclusions**. Opinions on the mandatory participation of a number of specialists in the interrogation of minors affected by violence acquired further development, basing on the analysis of the legal norms that regulate the participation of specialists during investigative (search) actions, as well as the views of scientists on the involvement of knowledgeable persons during interrogation. It is proved that due to certain age and psychological features the child's interrogation has its own specifics associated with the delicacy of communication, psychological reflection of all questions and answers, the use of various demonstration tools, the need for interrogation using technical means of fixation etc. Therefore, there is an urgent need to participate in this investigative (search) action of knowledgeable persons (specialists) who will provide qualified assistance for more effective collection of evidence. At the same time, special emphasis was placed on the role of psychologists and doctors in conducting interrogations, which will facilitate the investigator's communication with the child.

Keywords: specialist; psychologist; interrogation; minor; juvenile; victim of violence; crisis room; technical support.

Н. В. Павлова, кандидат юридических наук, доцент,
доцент кафедры криминалистики и домедцинской подготовки,
Днепропетровский государственный
университет внутренних дел, г. Днепр
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1572-4648>

РОЛЬ СПЕЦИАЛИСТА ПРИ ПРОВЕДЕНИИ ДОПРОСА МАЛОЛЕТНЕГО, ПОСТРАДАВШЕГО ОТ НАСИЛИЯ

Цель статьи заключается в формировании теоретических положений и практических рекомендаций касательно роли специалиста в проведении допроса малолетнего, пострадавшего от насилия. **Методологию** исследования составляют различные общенаучные и специальные методы научного познания, в частности: сравнительно-правовым методом проанализировано законодательство; формально-логическим выявлены общие и особенные черты доктринального понимания специфики допроса малолетних лиц; системно-структурным методом определены виды специальных знаний, необходимых во время допроса малолетнего. Общие выводы и предложения изложены, основываясь на методе синтеза. Основой для применения всех методов стал диалектический метод. **Научная новизна.** Обоснована необходимость не альтернативного, а обязательного участия психолога в проведении допроса малолетнего, пострадавшего от насилия. Доказана необходимость обязательного привлечения специалистов по техническому сопровождению, поскольку допрос этих лиц в основном проводится в формате видеоконференции, а также врача, являющегося специалистом в области акушерства и гинекологии, если в отношении ребенка совершено преступление против половой свободы и половой неприкосновенности личности. **Выводы.** Опираясь на анализ законодательных норм, регламентирующих участие специалиста в ходе следственных (розыскных) действий, а также взглядов ученых относительно привлечения сведущих лиц во время допроса, получили дальнейшее развитие мысли об обязательном участии во время допроса малолетних, пострадавших от насилия, ряда специалистов. Доказано, что в силу определенных возрастных и психологических особенностей допрос ребенка имеет свою специфику, обусловленную деликатностью общения, психологической оценкой всех вопросов и ответов, использованием различных демонстрационных средств, необходимостью проведения допроса с применением технических средств фиксации и т. п. Соответственно возникает насущная необходимость в участии в таком следственном (розыском) действии сведущих лиц (специалистов), которые могут оказать квалифицированную помощь для более эффективного сбора доказательств. При этом отмечена особая роль психологов и врачей, которые будут способствовать общению следователя с ребенком.

Ключевые слова: специалист; психолог; допрос; несовершеннолетний; малолетний; пострадавший от насилия; кризисная комната; техническое обеспечение.